

MARXOV TEORETICKÝ ODKAZ A FILOZOFIA KULTÚRY

DALIMÍR HAJKO, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

HAJKO, D.: Theoretical Heritage of Marx and Philosophy of Culture
Filozofia 38, 1983, №. 3, p. 347

Marx's view of cultural phenomena was always inseparably connected with their evaluation as social phenomena. In all works of Marx there was implicitly included a magnificent search for cultural significance of the phenomena in all spheres of human material activity. It follows from Marx's views that, in order to understand one of the basic needs of Man — the need to develop universally his capabilities and relations — it is especially important to incorporate science correctly into the system of human culture. The science contains „the inevitable preconditions of practical universality of Man“ while all the preceding traditional forms of culture understood this universality only in Man's turning to forces of transcendence. In order to understand the significance of creativity, of creative human activity as the basis of culture, we must again turn back to Marx's conception of work.

Creation — as the chief attribute of culture — can be understood, explained and realized only as a continuous going *beyond* any limitations, set in advance. Creation means the capability to overcome in practice any historically determined result of material or spiritual activity of Man, to cross the limitations which this result incarnates at the given stage of development and to create principally new possibility of acting.

Karol Marx patrí medzi tých vynikajúcich mysliteľov, ktorí dokázali sformulovať a riešiť problematiku kultúry ako neoddeliteľnú súčasť svojho filozofického systému.

Marxov vzťah ku ktorémukoľvek javu, patriacemu do oblasti kultúry (či už išlo o antické kultúrne dedičstvo, o súčasnú umeleckú literatúru, o otázku práva spisovateľa na individuálny tvorivý prístup alebo o problém kultúrnej hodnoty vedeckého poznania), bol poznamenaný intenzívnym úsilím o syntézu všetkých tých výsledkov dovtedajšej ľudskej činnosti (teoretickej i praktickej), ktoré prispeli k spoločenskému pokroku, a boli teda relevantné aj z hľadiska teórie kultúry.

Marxov pohľad na javy, ktoré patria do oblasti kultúry, bol vždy neoddeliteľne spojený s hodnotením týchto javov ako javov spoločenských. Teória kultúry bezprostredne súvisí s teóriou spoločnosti a riešenie mnohých otázok je pre obidve sféry ľudského poznávania sveta spoločné. Marx neizoloval svoje názory na problémy kultúry od metodologických princípov historického materializmu, ale naopak, išlo mu o ich integráciu so základnými filozofickými východiskami, pričom dôsledne vychádzal z materialistického chápania skutočnosti.

V celom Marxovom diele je implicitne obsiahnuté veľkolepé hľada-

nie kultúrnych významov jednotlivých javov vo všetkých sférach materiálnej činnosti ľudí. Z tohto hľadiska K. Marx skúmal napr. aj „veľký civilizačný vplyv kapitálu“ a jeho funkciu pri zmenách starého, prežitého spôsobu života a myslenia. „Rozvíjanie všetkých vlastností spoločenského človeka a jeho produkcie ako človeka s čo najbohatšími vlastnosťami a vzťahmi a teda aj potrebami — jeho produkcie ako čo najtohtálnejšieho a najuniverzálnejšieho spoločenského produktu (lebo aby mohol mnohostranne užívať, musí byť schopný pôžitku, teda vysoko kultivovaný) — to je taktiež podmienka výroby založenej na kapitáli.“ (1, s. 16)

*

Rozvíjanie týchto vlastností, vzťahov a potrieb v konkrétnom spoločenskom kontexte nie je možné bez využívania poznatkov vedy. Na teoretickej rovine to súvisí s myšlienkou zaradenosti vedy medzi tie typy ľudskej činnosti, ktoré patria do sféry kultúry. Syntetizujúci pohľad K. Marxa na ľudskú kultúru sa spájal s jeho chápaním praktickej univerzalizácie človeka, s prevratným pochopením prostriedkov, ktoré človeku umožňujú prekonávať „obmedzenosť a uzavretosť vlastného tradičného spôsobu života a vedomia a prepracovať všeobecné formy svojho praktického a duchovného života“. (2, s. 185)

Z názorov K. Marxa vyplýva, že pre pochopenie jednej zo základných potrieb človeka — potreby univerzálne rozvíjať svoje sily a vzťahy — je osobitne dôležité správne zaradenie vedy do systému ľudskej kultúry. Pretože veda v sebe obsahuje „nevyhnutné podmienky praktickej univerzality človeka, zatiaľ čo všetky predchádzajúce tradičné formy kultúry videli túto univerzalitu len v obrátení človeka k silám transcendentna onoho sveta. Zatiaľ čo predtým si človek mohol predstaviť seba samého ako univerzálnu podstatu iba vo vedomí (a v tom vlastne spočívalo poslanie tradičnej kultúry) a v skutočnosti ostával závislý od náhodných a nekontrolovateľných okolností svojho života, vo vede človek nadobúda reálnu schopnosť byť univerzálnou bytosťou bez toho, aby prekročil hranice svojho skutočného (teoretického i praktického) vzťahu k svetu.“ (2, s. 185—186)

Citované tvrdenia, s ktorými bez väčších výhrad súhlasíme, sú podľa nášho názoru veľmi blízke stanovisku, podľa ktorého z hľadiska kultúry má veda — ako jej zložka — význam nielen vo funkcii dôležitého stimulu procesu praktickej univerzalizácie človeka, ale aj ako základ rozvoja tvorivých schopností ľudí. Tvorba, ktorá je podstatným princípom každej kultúrnej činnosti, nadobúda zásluhou vedy kolektívne dimenzie a stáva sa základom jej humanizačných tendencií, ktoré umožňujú rozlišovať pokrokové — a teda kultúrnotvorné — tendencie vedy od jej púheho civilizačného pôsobenia. Umožňujú pochopiť v celom rozsahu humanizmus vedy ako súčasť kultúry.

Humanistické pôsobenie vedy spočíva okrem iného v tom, že veda „rozvíja [kultivuje] schopnosť človeka ako univerzálne produkujúcej bytosti, t. j. produkujúcej v súlade s potrebami nie svojho individuálneho (a preto vždy jednostranného), ale svojho spoločenského (rodového) bytia“. (2, s. 186) Humanizmus vedy je bezprostredne a neoddeliteľne spojený s tou stránkou ľudskej tvorivej činnosti, ktorá tvorí základnú zložku kultúry.

Veda ako celok je súčasťou civilizácie. Súčasťou kultúry sú tie prvky a časti vedy, tie smery a tendencie vo vývine vedy, ktoré sú pokrokovité.¹ Aby hodnota vedeckého diela bola zároveň aj kultúrnou hodnotou, musí toto dielo tvorivo presahovať, prekračovať, prekonávať (aspoň v jednom aspekte) všetko, čo v istej vedeckej oblasti pred ním vzniklo.

Jedine tvorivým prekonávaním daného stupňa vývinu vo všetkých oblastiach svojej činnosti môže človek plne realizovať svoje schopnosti a vytvárať svoju kultúru, budovať ju v priebehu permanentného procesu osvojovania si vonkajšieho sveta. V tomto zmysle treba pochopiť aj známu Marxovu myšlienku, že práve „v spracúvaní predmetného sveta sa človek osvedčuje ako *rodová bytosť*“ a že až „touto produkciou sa príroda javí ako jeho dielo a *jeho* skutočnosť...“ (5, s. 69) Aktívnou súčasťou tohto pretvárania predmetného sveta na svet človeka je aj proces kultúrnej tvorby. Treba si zároveň uvedomiť, že platformou, na ktorej sa veda stáva súčasťou kultúry, na ktorej *pôsobí* ako súčasť kultúry, je taká tvorba, ktorá smeruje k poľudšťovaniu okolitého sveta, k jeho humanizácii.

Tá časť vedy, ktorej tvorcovia dali svoje tvorivé schopnosti do služieb síl usilujúcich o likvidáciu výsledkov spoločenskej práce, nemožno považovať za súčasť kultúry. Dehumanizačné pôsobenie tej časti vedy, ktorá sa stala napr. zložkou súčasného vojnového potenciálu, patrí do sféry civilizácie, rozhodne nie do sféry kultúry. Pravda, aj v rámci tejto časti vedy môžu ako vedľajší produkt vzniknúť poznatky, objavy a vynálezy, ktoré pôsobia humanizačne, tým prekračujú svoje pôvodné zaradenie a stávajú sa neodškriepiteľnou súčasťou kultúry. Rozhodujúci je výklad a uplatnenie kritéria spoločenského pokroku, ktorý súvisí v konečnom dôsledku rovnako so zmenami v štruktúre sociálneho a duchovného života spoločnosti ako aj s rozvojom výrobných síl.

Marx presne pochopil a výstižne napísal v rukopisoch *Grundrisse*, že „rozvoj vedy, tohto ideálneho a zároveň praktického bohatstva je ... len jednou stránkou, jednou formou, v ktorej sa prejavuje rozvoj výrobných síl človeka...“ (1, s. 158) Je nevyhnutne potrebné z hľadiska spoločenského pokroku, aby rozvoj vedy tvoril podstatnú zložku duchov-

¹ Bližšie o vzťahu civilizácie a kultúry pozri v našich statiach *Kultúra a civilizácia*, Filozofia 1976, č. 1. a *Zivilisation, Kultur und kultureller Wert*. Deutsche Zeitschrift für Philosophie 1978, č. 12, s. 1509—1516.

ného osvojenia sveta. Pritom však, ak tvrdíme, že rast vedeckých poznatkov je jedným z ukazovateľov kultúrneho pokroku ľudstva a že napr. „rozsah a hĺbka súčasných poznatkov o prírode a spoločnosti svedčí o tom, že v súčasnosti je kultúra na vyššej úrovni ako napríklad v 18. storočí“ (3, s. 67), musíme si zároveň uvedomiť, že dôležitejším kritériom než kvantita a frekvencia javov, ktoré patria do oblasti kultúry, je genéza vzniku týchto javov.

*

Spôsob, ako vzniká kultúra v rámci istej spoločnosti, na pôde konkrétnej spoločensko-ekonomickej formácie, vždy signalizuje úroveň tvorivej činnosti v danom spoločenskom prostredí, resp. poukazuje na možnosti, aké daná spoločnosť poskytuje jednak pre tvorbu kultúrnych hodnôt, jednak pre ich realizáciu. Antagonistická deľba práce v triednej spoločnosti brzdila rozvoj tvorivej činnosti predovšetkým z hľadiska jej demokratizácie a humanizácie. Kultúra nebola majetkom spoločnosti ako celku, ľud mal ku kultúre iba sprostredkovaný a obvykle veľmi sťažený, ak vôbec nie nemožný prístup.

Kultúrny aristokratizmus v antagonistickej spoločnosti súvisí s antagonisticou deľbou práce, a tá má svoj pendant v oblasti kultúry: kultúra triednej spoločnosti sa delí na kultúru vládnuúcich tried a kultúru ľudu. Problém existencie dvoch protikladných kultúr v jednej národnej kultúre, ktorý zovrubne rozanalyzoval V. I. Lenin vo svojej „teórii dvoch kultúr“ v stati *Kritické poznámky o národnostnej otázke* (viď 6, s. 15), má svoje korene v konečnom dôsledku v spoločenskej deľbe práce, ktorá vznikla ako výsledok istého pokroku v rozvoji výrobných síl a sama priamo podmienila vytvorenie súkromného vlastníctva a vznik štátu.

Podľa Marxových slov „je deľbou práce zároveň dané aj protirečenie medzi záujmom jednotlivého individua alebo jednotlivej rodiny a spoločným záujmom všetkých individuí, ktoré sa navzájom stýkajú, ... a napokon nám deľba práce poskytuje hneď prvý príklad na to, že kým ... existuje rozkol medzi zvláštnym a spoločným záujmom, kým teda činnosť nie je rozdelená dobrovoľne, ale živelne, jeho vlastný čin sa človeku stáva akousi cudzou silou, ktorá stojí proti nemu, ktorá ho ujamuje, miesto aby ju sám ovládal“. (4, s. 34)

Socializmus ruší antagonistickú deľbu práce a socialistická kultúra v procese kultúrnej revolúcie likviduje aristokratizmus, typický pre kultúru vykorisťovateľskej triedy. Po prvej etape kultúrnej revolúcie, ktorá prináša demokratizáciu v prístupe ku kultúrnym hodnotám, nasleduje druhá etapa, ktorá je z hľadiska ďalšieho rozvoja kultúry azda ešte dôležitejšia a v ktorej dominuje ako hlavný cieľ rozšírenie potreby tvoriv v čo najširších vrstvách obyvateľstva. Potreba aktívne sa zúčastňovať na vytváraní kultúrnych hodnôt sa v priebehu druhej etapy kul-

túrnej revolúcie stáva podstatnou zložkou sociálnej aktivity pracujúcich v procese ideovej prestavby socialistickej kultúry.

Ak za prvé štádium kultúrnej revolúcie považujeme predovšetkým demokratizáciu kultúry, kultúrna revolúcia vo svojom druhom štádiu (pričom tu spravidla nejde iba o časovú následnosť) vynáša do popredia problém tvorby ako primárnej kultúrnej hodnoty, tvorivého uplatňovania a rozvíjania osvojených poznatkov, metód konania a správania, morálnych kvalít atď., ktoré sa stali súčasťou nášho života. Dosiahnuť stav, keď sa principiálne každému človeku umožní zúčastňovať sa nielen na konzumovaní, ale predovšetkým na vytváraní a aktívnom uplatňovaní kultúrnych hodnôt, dosiahnuť takýto stav je konečným cieľom kultúrnej revolúcie obdobia prechodu od kapitalizmu ku komunizmu.

*

Aby sme pochopili význam tvorivosti, tvorivej ľudskej činnosti ako základu kultúry, musíme sa opäť a opäť vracieť k Marxovmu chápaniu práce.

Problém práce a jej významu pre človeka môžeme v diele K. Marxa skúmať zo dvoch základných hľadísk, na dvoch základných rovinách, na ktorých tento pojem funguje. Prvou rovinou je štruktúra spoločenského systému, v rámci ktorého sa práca vykonáva, druhou je rovina úvah o práci ako o komponente ľudskej osobnosti.

Obidve tieto roviny, sféry, v ktorých pojem práce funguje dopĺňajú a navzájom podmieňujú. V Marxových dielach, ktoré sa zaoberajú konkrétnymi spoločenskými a politickými záležitosťami, sú obe sféry fungovania pojmu práce neoddeliteľne spojené a každé ich oddelovanie ako izolovaných autonómnych javov by bolo nesprávnou abstrakciou.

V terminológii Marxovho *Kapitálu* sa proces práce (so všetkými jeho materiálnymi a ideálnymi prvkami) mení na tovar. Zároveň však „v probléme tvorby sa skrýva pravý zmysel problému osobnosti. Byť osobnosťou znamená byť tvorcom spoločenského sveta kultúry, sveta histórie.“ (7, s. 545) V procese práce sa obe roviny pretínajú a stotožňujú. Pre pochopenie tejto totožnosti je najdôležitejším a kľúčovým pojmom pojem tvorby.

Tvorba sa začína rezignáciou na všetko abstraktné na kontempláciu a spredmetnenie, začína sa prechodom k živému konkrétnu a k činnosti. O tvorbe všeobecne a v súvislosti s kultúrou a kultúrnymi hodnotami osobitne hovoríme ako o špecifickej ľudskej schopnosti, ktorá v sebe spája pracovnú zručnosť, schopnosti a skúsenosti získané v praxi s tvorivou fantáziou a predstavivosťou, aby prostredníctvom nich človek dovŕšil istý konkrétny tvorivý zámer, sledujúci konštituovanie nových vecí, hodnôt a vzťahov, alebo ich radikálnu zmenu v tvorivom pracovnom procese.

Tvorivá práca človeka je podľa Marxových slov „živá práca“, ktorá

musí „chopiť sa týchto vecí, vzkriesiť ich z mŕtvych, premeniť ich z len možných úžitkových hodnôt na skutočné a pôsobiace úžitkové hodnoty. Zachvátené plameňom práce, ktorá si ich asimiluje ako svoje telo, v pracovnom procese povolané na funkcie, zodpovedajúce ich ideí a určeniu, sú síce taktiež spotrebované, ale účelne ako prvky tvorenia nových hodnôt.“ [8, s. 202]

Marxove slová opisujú poetickým a metaforickým spôsobom jednu z hlavných čŕt ľudskej tvorby: celistvosť jediného procesu ľudskej predmetnej činnosti, zbavenú nedialektického, metafyzicky pochopeného dichotomického delenia na činnosť duchovnú a materiálnu, jej trieštenia na teoretickú a praktickú časť. Práca je podľa Marxa aktívnou kultúro-tvornou silou. No touto aktívnou silou, ktorá formuje ľudskú kultúru, nie je spredmetnená ale živá práca, nie konštantný, ale premenlivý kapitál, nie abstraktná ale konkrétna práca.

Marx dokázal, že súčasná totožnosť aj odlišnosť individua a spoločnosti, v ktorej toto individuum žije, vytvára napätie, ktoré je východiskom pre tvorivé pretváranie sveta, pre tvorbu novej skutočnosti, pre pretváranie seba samého v tvorivej práci. Tvorivá práca je „živý“, formotvorný oheň“ [9, s. 414], v ktorom sa menia nielen predmety, ale aj sám človek, ktorý ho roznietil, ako aj vzťahy medzi ľuďmi navzájom a vzťahy ľudí k veciam, javom a hodnotám a napokon i k danej historickej situácii spoločnosti ako celku. Javy alienácie a reifikácie sú krajnými protikladmi tvorby.

V súlade s K. Marxom [1, s. 387] môžeme povedať, že všetky výpovede o kultúre by boli skutočne banálne, ak sme pod nimi rozumeli meravú rutinu, meniacu plody minulej tvorby na nemenný vecný poriadok, na stav vecí, ktorý je nepriateľský tvorivým hľadaniam a z pozícií ktorého nechápeme materiálnu a duševnú výrobu v jej historickej forme.

Kultúra je nositeľkou tvorivých snažení ľudí, je prekročením onoho ustrnutého poriadku vecí. Pretože tvorba — ako hlavný atribút kultúry — dá sa pochopiť, vysvetliť a uskutočniť iba ako neprestajné vychádzanie za akúkoľvek vopred danú ohraničenosť. Tvorba je schopnosť v praxi prekonať akýkoľvek historicky podmienený výsledok hmotnej alebo duševnej činnosti človeka, vyjsť za hranice, ktoré tento výsledok na danom stupni vývinu zhmotnil — vytvoriť principiálne novú možnosť konania.

*

Marx správne vystíhol a zdôvodnil názor, že tvorba začína rezignáciou na abstraktné, na kontempláciu, na spredmetnenie a prechodom k živému konkrétnu a k činnosti.

Rozpracovanie tejto myšlienky z jeho teoretického odkazu slúži ako východisko a základ marxisticko-leninskej teórie kultúry.

1. MARX, K.: Rukopisy „Grundrisse“. II. Praha 1974.
2. Kolektív: Duchovní svět rozvinuté socialistické společnosti. Praha 1982.
3. ARNOJDOV, A. I. a kolektív: Základy marxisticko-leninské teórie kultúry. Bratislava 1978.
4. MARX, K. — ENGELS, F.: Nemecká ideológia. Bratislava 1961.
5. MARK, K. — ENGELS, F.: Filozoficko-ekonomické rukopisy. Praha 1961.
6. LENIN, V. I.: Spisy 20. Bratislava 1956.
7. MARK, K. — ENGELS, F.: Spisy 2. Praha 1958.
8. MARK, K.: Kapitál I. Praha 1954.
9. MARJ, K. — ENGELS, F.: Spisy 1. Praha 1956.

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ МАРКСА И ФИЛОСОФИЯ КУЛЬТУРЫ

Далимир Гайко

Марков взгляд на явления, относящиеся к области культуры, всегда был неотъемлемо связан с оценкой этих явлений как явлений общественных. Во всех произведениях Маркса имплицитно содержатся великолепные поиски культурных значений отдельных явлений во всех сферах материальной деятельности людей. Из взглядов Маркса вытекает, что для постижения одной из основных потребностей человека — потребности в универсальном развитии своих сил и отношений — особенно важным является верное включение науки в систему человеческой культуры. Чтобы понять значение творчества, творческой человеческой деятельности как основы культуры, необходимо снова вернуться к пониманию труда Марксом.

Творчество — как главный атрибут культуры — можно понять, объяснить и осуществить лишь как непрестанный выход за пределы любой заранее данной ограниченности. Творчество представляет собой способность преодолеть на практике любой исторически обусловленный результат материальной или духовной деятельности человека, выйти за пределы, которые воплотил на данной ступени развития этот результат, и создать принципиально новую возможность действия.

MARXENS THEORETISCHES ERBE UND DIE KULTURPHILOSOPHIE

Dalimír Hajko

Marx fasst die Kulturerscheinungen im sozialen Wertungsrahmen. Das ganze Werk von Marx ist implizite durch das grossartige Suchen nach Kulturbedeutungen einzelner Erscheinungen in allen Bereichen materieller menschlicher Tätigkeit gekennzeichnet. Aus den Anschauungen von K. Marx folgt, dass für das Begreifen eines der Hauptbedürfnisse des Menschen — des Bedürfnisses nach universeller Entwicklung eigener Kräfte und Beziehungen — die richtige Einordnung der Wissenschaft ins System menschlicher Kultur besonders wichtig ist. Um die Bedeutung der Kreativität, der kreativen Tätigkeit des Menschen als Kulturgrundlage begreifen zu können, müssen wir immer wieder auf Marxens Auffassung der Arbeit zurückgreifen.

Das Schaffen als Hauptattribut der Kultur — lässt sich nur als beständiges Überschreiten gegebener Begrenzungen begreifen, erklären und verwirklichen. Das Schaffen bedeutet in der Praxis die Fähigkeit, jedwedes historisch bedingte Resultat materieller oder psychischer Tätigkeit des Menschen zu überwinden, die dieses Resultat in der gegebenen Entwicklungsetappe materialisierte zu überschreiten — und so prinzipiell neue Möglichkeiten dem Tun des Menschen zu eröffnen.